

УДК 378.096(477.52/56) «19»

ОЛЕНА ГНІЗДІЛОВА

(Полтава)

ЕТАПИ РОЗВИТКУ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ШКІЛ ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ СХІДНОЇ УКРАЇНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Розроблено періодизацію науково-педагогічних шкіл у вищих педагогічних навчальних закладах Східної України ХХ століття, розглянуто їхні здобутки на кожному з виокремлених етапів розвитку.

Ключові слова: науково-педагогічна школа, науковий лідер, дослідницький колектив, науково-дослідна діяльність, етапи, розвиток.

Оскільки наукова школа – це історичний феномен, то в цьому контексті необхідно звернути увагу на етапи еволюції даного явища. Як відзначають Я. Бурлака, Ю. Руденко, О. Пометун та ін., періодизація як процедура науково обґрунтованого розподілення певної історико-педагогічної реальності на періоди, які якісно відрізняються один від одного, є обов'язковою умовою пізнання історичного досвіду освіти і прогнозування можливостей його використання.

Проблема дослідження динаміки розвитку наукових шкіл не є новою. Вперше періодизацію розвитку наукових шкіл запропонував відомий наукознавець С. Хайтун. Російський соціолог О. Мирська дещо конкретизувала та внесла певні корективи до підходу в періодизації шкіл в науці С. Хайтуна. Українська вчена О. Дубасенюк виокремила етапи розвитку Житомирської науково-педагогічної школи. Динаміку розвитку психологічних наукових шкіл на півдні України (XIX-XX ст.) на трьох основних етапах дослідила І. Пивоварчик. Попри це еволюція науково-педагогічних шкіл вищих педагогічних навчальних закладів Східної України ХХ ст. у систематизованому вигляді не досліджувалася.

Метою статті є розробка періодизації становлення й розвитку науково-педагогічних шкіл у вищих педагогічних навчальних закладах Східної України ХХ ст.

Аналіз історико-педагогічних джерел уможливив у межах досліджуваного періоду виокремити й обґрунтувати три етапи розвитку науково-педагогічних шкіл у вищих педагогічних навчальних закладах Східної України ХХ ст. Беручи до уваги той

факт, що саме соціальні, політико-правові, економічні й ідеологічні процеси разом із педагогічними задають параметри освітньої політики й виступають підвалинами для встановлення періодизації (О. Сухомлинська), було визначено такі критерії для обґрунтування етапів: потреби суспільства з урахуванням його суспільно-політичного, соціально-економічного розвитку в підготовці кваліфікованих науково-педагогічних кадрів, зміни в освітніх пріоритетах держави, рівень розвитку вітчизняної психолого-педагогічної науки, специфіка світоглядної позиції і діяльності науковців досліджуваного періоду.

Використання цих характеристик для аналізу динаміки наукових шкіл вищих педагогічних навчальних закладів Східної України ХХ століття дозволяє визначити такі періоди в їх розвитку: I етап – (20-40 рр. ХХ ст.) – етап зародження дидактичної та історико-педагогічної наукових шкіл на Слобожанщині; II етап – (50-70 рр. ХХ ст.) – етап подальшого розвитку й офіційного визнання здобутків дидактичної та історико-педагогічної наукових шкіл, що позначився урізноманітненням тематики дослідницьких проблем; III етап – (80-90 рр. ХХ ст.) – етап перетворенням однорівневих наукових шкіл на багаторівневі, створення дочірніх наукових шкіл, розширення напрямів науково-педагогічних шкіл, змістовного збагачення поля наукових досліджень. Дамо детальну характеристику кожному з них.

Перший етап започаткував діяльність вищих педагогічних навчальних закладів (ІНО, педагогічних інститутів), заклали основи державної системи підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів через аспірантуру. Характерною його рисою стала розробка низки нормативних документів («Положення про порядок підготовки наукових робітників при вищих навчальних закладах та науково-дослідницьких інститутах», 1922 р., «Інструкція про порядок підготовки наукових працівників при науково-дослідних інститутах і вузах з прикладних, точних та природничих наук», 1925 р. тощо), які визначили засади організації науково-дослідної діяльності та встановили єдиний порядок підготовки науково-педагогічних працівників.

Зазначимо, що перший етап мав певні особливості, які позначилися на ефективності науково-дослідної роботи й створили умови для зародження дидактичної та історико-педагогічної наукових шкіл у регіоні. Так, функціонування відкритого в Харкові Українського науково-дослідного інституту педагогіки (УНДІП) забезпечило розробку під керівництвом найвидатніших учених наукових проблем, а також підготовку до наукової і педагогічної діяльності осіб, що мали потяг до неї та необхідні для цього знання й здібності. Зародженню дидактичної школи також сприяла наукова діяльність А. Зільберштейна (1897-1984 рр.) – викладача, згодом професора Харківського інституту народної освіти (1922-1933), Харківського педінституту (ХПІ) (з 1933 р.), наукового співробітника УНДІП (1927-1933), заступника редактора науково-методичного журналу «Шлях освіти» (1922-1934). Увага вченого зосереджувалася на визначенні особливостей організації навчально-виховного процесу в школах, пошуках активних форм і методів навчальної роботи з учнями, розробці дидактичних принципів. Цікавим елементом його наукових пошуків стала прогресивна ідея – використання різних засобів наочності як важливої умови, що забезпечує в процесі навчання чітке відбиття у свідомості учнів реальної дійсності. Основні педагогічні погляди вченого цього періоду знайшли відображення в наукових публікаціях: «Основи радянської політики в галузі освіти і системи народної освіти в СРСР», «Дальтонська система», «10 років на освітньому фронті» тощо [6, с. 10-11].

До розв'язання дидактичних проблем долучився і М. Григор'єв (1886-1968) – аспірант, у майбутньому завідувач історико-педагогічної секції УНДІП (1930-1937), професор ХПІ (1933-1937, 1943-1968). Учений детально вивчав здобутки та педагогічний досвід вітчизняних діячів освіти й культури: М. Бунакова, В. Вахтерова, М. Добролюбова, П. Лесгафта, М. Ломоносова, Г. Сковороди, Л. Толстого, К. Ушинського – із метою творчого використання їхньої спадщини в тогочасній школі. Результатом наукових пошуків М. Григор'єва став вихід у світ таких навчально-методичних видань, як «На-

риси марксистської педагогіки», «Методи навчання в радянській школі», «Система народної освіти в СРСР» [3, с. 159-164; 6, с. 21-23].

Отже, наявність концептуальних педагогічних ідей, публікацій із обраної проблематики, співробітників і однодумців є підставою констатувати започаткування у 20-40 рр. XX ст. у Харкові дидактичної та історико-педагогічної наукових шкіл.

На другому етапі спостережено активізацію розробки авторських концепцій дослідження, інтенсивну підготовку науково-педагогічних кадрів, поглиблення тематики наукових пошуків, уточнення й деталізацію основних положень науково-дослідних програм професорів М. Григор'єва, А. Зільберштейна, І. Федоренка (1908-1982) – фундаторів науково-дослідної діяльності ХПІ та регіону загалом. Вони забезпечили створення методологічної платформи для становлення й розвитку наступних науково-педагогічних шкіл.

Установлено, що консолідуючими чинниками активної діяльності наукової школи завідувача кафедри педагогіки і психології ХПІ, проф. А. Зільберштейна з 1957 р. виступили такі пріоритетні напрями творчого пошуку, як розробка питань наочності в навчанні, активізація пізнавальної діяльності учнів в умовах проблемного навчання. Під керівництвом А. Зільберштейна досліджено шляхи формування самостійності учнів у навчальній роботі, особливості використання підручника як засобу стимулювання пізнавальної діяльності учнів, специфіку використання проблемних питань і завдань для перевірки засвоєних учнями знань, застосування засобів наочного навчання та впровадження індивідуального підходу в умовах проблемно-пошукової діяльності тощо. Ознакою другого етапу стало й те, що результати діяльності представників наукової школи А. Зільберштейна були презентовані в колективних монографіях «Питання наочності в навчанні», «Питання проблемного навчання», знайшли відображення в 15 кандидатських дисертаціях, виконаних під його керівництвом, що здобули премію імені К. Ушинського АПН СРСР [3, с. 115-122; 6, с. 28-32].

У процесі дослідження зафіксовано, що подальшому розвитку дидактичної школи сприяла створена на кафедрі педагогіки ХДПІ лабораторія експериментальної дидактики (1966-1982), науковий керівник – д. п. н., проф., завідувач кафедри педагогіки І. Федоренко (1979-1982). Комплексною проблемою лабораторії були пошуки шляхів розвитку пізнавальної активності й самостійності учнів у навчанні, формування в них загальнонавчальних умінь і навичок [6, с. 78-85].

Одночасно з Ю. Бабанським І. Федоренко розробляв проблему оптимізації процесу навчання й наукового обґрунтування сукупності дидактичних умов, що детермінують оптимальність підготовки учнів до засвоєння знань. Учений уперше представив теорію розвитку в школярів зорового й слухового сприйняття текстової навчальної інформації, створив та апробував систему посильних вправ, пов'язаних з навчальним матеріалом; визначив потенційні можливості учнів різного віку в розвитку об'єму оперативних одиниць слухового й зорового сприйняття; установив ступінь впливу розвиненості слухового та зорового сприйняття на усвідомленість знань, мимовільне запам'ятовування, успішність учнів; помітив наявність кореляції між цими видами сприйняття, визначив вплив сприйняття тексту на формування інших навчальних навичок. Результати зазначених досліджень збагатили педагогічну науку й лягли в основу докторської дисертації І. Федоренка та трьох кандидатських дисертацій, захищених під його керівництвом. Аналіз документації лабораторії експериментальної дидактики свідчить, що дидактичні розробки про прискорення темпу навчальних дій, розвиток навичок розумової праці були також високо поціновані комісією Міністерства освіти України.

У цей період простежено посилення уваги до історико-педагогічної проблематики, що зумовило поповнення лав наукової школи М. Григор'єва молодими дослідниками. У полі зору перебували проблеми наочного навчання, розвитку ідей активності й самостійності учнів у вітчизняній педагогічній науці та шкільній практиці в історичній ретроспективі, окремі аспекти педагогічної спадщини Н. Крупської, Л. Толстого,

Г. Сковороди, К. Ушинського, які презентовано захистами кандидатських дисертацій під його керівництвом [3, с. 165-166; 6, с. 14].

Третій етап характеризується розширенням географічних меж функціонування науково-педагогічних шкіл вищих педагогічних навчальних закладів Східної України ХХ ст. (науково-педагогічні школи почали формуватися в містах Луганську, Сумах, Слов'янську, Полтаві, Донецьку), збагаченням напрямів їхньої діяльності, збільшенням їхнього кількісного складу.

Кінець 80-х рр. ХХ ст. позначений заснуванням дидактичної наукової школи д. п. н., проф., завідувача кафедри педагогіки Слов'янського педінституту Б. Коротяєва, який досліджував проблему розвитку творчих здібностей, самостійної пізнавальної діяльності учнів, розв'язував питання зв'язку репродуктивної і творчої діяльності в навчанні. Лейтмотивом у працях Б. Коротяєва та його численних учнів була думка про те, що основний шлях підвищення рівня творчої пізнавальної діяльності – це цілеспрямована робота вчителя з навчання школярів найважливішим пізнавальним процедурам – розпізнаванню явищ і предметів, їхньому опису, поясненню й практичному застосуванню [3, с. 153].

Результатом творчих пошуків ученого стали монографія «Учіння – процес творчий» та навчальні посібники «Методика навчальної пізнавальної діяльності учнів», «Організація діяльності учнів на уроці», «Педагогіка як сукупність педагогічних теорій». У них висвітлено концепцію співвідношення репродуктивної та творчої пізнавальної діяльності і доведено, що в основі творчого засвоєння учнями теоретичного матеріалу лежать процеси його репродукції і прогнозування, які повинні оптимально поєднуватися між собою всередині кожного пізнавального циклу, з'ясовано закономірності та способи використання методів творчої навчально-пізнавальної діяльності учнів [3, с. 153-158].

Вагомий унесок у розвиток дидактичної школи зробила учениця А. Зільберштейна В. Лозова, створивши власну наукову школу. Науковий доробок дослідниці полягав у тому, що вона вперше обґрунтувала цілісний підхід до формування активності особистості, розробила системну теоретико-експериментальну дидактичну концепцію сутності інтеграційних засобів, методів, динаміки й психолого-дидактичних умов формування пізнавальної активності школярів у різних видах їхньої діяльності. Запропоновані В. Лозовою прийоми, способи активізації діяльності стали програмою самоосвіти й самовиховання вчителів, удосконалення якості їхньої діяльності (використання проблемних питань і завдань в навчально-пізнавальній діяльності, організація спілкування дітей, навчання їх прийомам інтелектуальної діяльності, стимулювання позитивних мотивів) [1, с. 387; 3, с. 123-125].

Основний напрям наукових досліджень д. п. н., проф., члена-кореспондента НАПН України В. Лозової та її аспірантів пов'язаний із проблемою активізації пізнавальної діяльності учнів і підвищенням ефективності навчально-виховного процесу в школі, розкриттям специфіки формування пізнавальної активності в різних видах діяльності. Теоретична концепція цілісного підходу до формування пізнавальної активності особистості знайшла відображення в таких науково-методичних працях, як «Використання проблемного навчання на уроках мови і літератури в школі», «Формування пізнавальної активності школярів у процесі організації їх спілкування», «Теоретичні основи виховання і навчання», «Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів», «Лекції з педагогіки вищої школи» тощо. Результати наукових пошуків представників дидактичної наукової школи В. Лозової знайшли відбиття в захищених під її керівництвом 12 докторських і 49 кандидатських дисертаціях [3, с. 125-150].

Розвиток дидактичної наукової школи в 90-х рр., як свідчить проведене дослідження, пов'язаний з іменем д. п. н., проф., члена-кореспондента НАПН України В. Євдокимова, учня А. Зільберштейна. Його наукова школа еволюціонувала в напрямі визначення ролі й місця наочності в пізнавальній діяльності школярів, з'ясування шляхів використання засобів наочності відповідно до умов шкільної практики. Розроблена

В. Євдокимовим педагогічна технологія підвищення ефективності навчання засобами наочності дозволила встановити межі застосування продуктивних і репродуктивних способів навчальної роботи учнів у процесі використання на уроках засобів наочності. Вона дала можливість виявити об'єктивні механізми навчання, що підвищують ефективність навчальної діяльності учнів із різними пізнавальними можливостями за участю уведеного вчителем певними способами наочного матеріалу. Результати експериментальних досліджень ученого допомогли зробити висновок, що ефективність навчання залежить безпосередньо від використаних засобів, урахування реальних можливостей учнів та умов навчального процесу, до того ж недооцінювання будь-якого із цих чинників негативно позначається на результатах навчальної діяльності [3, с. 150-151; 6, с. 100-102].

Результати наукових пошуків В. Євдокимова відображено в захищених під його керівництвом 4 докторських і 14 кандидатських дисертацій, у науково-методичних роботах «Наочність і ефективність навчання», «Організація самостійної роботи студентів», «Педагогічний експеримент», «Ефективність навчання студентів», «Педагогічна технологія» тощо [3, с. 151-153].

Бурхливий розвиток педагогічної науки на цьому етапі презентує історико-педагогічна школа, засновником якої ще у 80-х рр. XX ст. стала професор Л. Попова, учениця М. Григор'єва. Особистий внесок ученої полягає в дослідженні проблеми наочного навчання в педагогічній спадщині В. Водозова і М. Бунакова, доведенні їхньої першості у визначенні наочності як засобу, за допомогою якого на основі спостережень за предметами та явищами природи можна розкривати окремі її закономірності, давати їм тлумачення. З'ясовано, що домінуючими напрямками досліджень вихованців Л. Попової були: різні аспекти підготовки вчительських кадрів у педагогічній думці України XIX-XX ст.; питання сімейного виховання у вітчизняній педагогіці та педагогічній журналістиці України другої половини XIX-початку XX ст.; теорія та практика навчання школярів і студентів у вищих навчальних закладах Великої Британії та США в період освітніх реформ 60-80-х рр. XX ст.; теоретичні ідеї та практична діяльність видатних вітчизняних педагогів, діячів науки, освіти та культури Х. Алчевської, Б. Грінченка, В. Короленка, А. Макаренка, Я. Мамонтова, Г. Сковороди, В. Сухомлинського, К. Ушинського, Г. Хоткевича [3, с. 167-178; 6, с. 105].

Результати досліджень учнів та послідовників Л. Попової висвітлено в 40 кандидатських дисертаціях, виконаних під її керівництвом, та в низці навчальних посібників і монографій, серед яких: «Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні», «Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Харківщині», «Харків – моя мала батьківщина», «Педагогічна Харківщина».

Традиції харківської історико-педагогічної школи (кінець 90-х рр. XX ст.) продовжила д. п. н., проф. С. Золотухіна. Її наукові інтереси сфокусовані на дослідженні процесу становлення й розвитку освіти та виховання учнівської молоді в Україні в XIX-XX ст. Цінність наукової діяльності С. Золотухіної полягає в узагальненні теорії і практики виховуючого навчання у вітчизняній педагогічній думці IX-XIX ст., в уведенні до наукового обігу нової педагогічної персоналії – С. Миропольського й ґрунтовному дослідженні його творчого шляху й наукового доробку.

Напрямами педагогічного пошуку С. Золотухіної та учнів її науково-педагогічної школи можна також вважати: дослідження творчої спадщини педагогів минулого Д. Багалія, В. Бузескула, О. Єфіменко, Є. Редіна, М. Сумцова й визначення їхнього внеску в розвиток освіти на Слобожанщині; виявлення генези вищої освіти в Україні XIX-XX ст., висвітлення питань навчання й виховання в матеріалах педагогічної преси, з'ясування специфіки організації педагогічного процесу в навчальних закладах різного типу, вивчення особливостей професійної підготовки вчителя в історичній ретроспективі тощо [3, с. 178-196; 6, с. 106-107].

Матеріали досліджень С. Золотухіної й її учнів стали підґрунтям захищених під її керівництвом 4 докторських і 36 кандидатських дисертацій та покладені в основу

навчальних посібників і монографій: «Розвиток ідеї виховуючого навчання в історії педагогічної думки і практиці України», «Теорія і практика підготовки домашніх наставників: історико-педагогічний аспект», «Професійно-педагогічна компетентність викладача вищого навчального закладу: історико-педагогічний аспект» тощо.

Вагомий внесок у розвиток історико-педагогічних досліджень у Східноукраїнському регіоні здійснила наукова школа д. п. н., проф., академіка НАПН України В. Курила. Педагогічна наука збагатилася результатами аналізу процесів розвитку загальної та професійної освіти, особливостей формування педагогічної думки в Східноукраїнському регіоні протягом ХХ ст. У центрі наукових інтересів представників його наукової школи перебувають як проблеми історії вітчизняної педагогіки, так і історії Донбасу, історії розвитку освіти та науки Східноукраїнського регіону ХІХ-ХХ століть [2; 3, с. 196-203; 4].

Науковим доробком В. Курила та його учнів за останні роки стали наукові праці «Освіта та педагогічна думка Східноукраїнського регіону у ХХ столітті», «Освіта Донбасу (ХІХ – початок ХХ ст.)», «Історія Луганського краю» тощо. Серед досягнень наукової школи варто назвати підготовку й захист 2 докторських і 13 кандидатських дисертацій.

Унікальним фактом в історії педагогічної думки в Східній Україні стало започаткування школи духовного розвитку та виховання особистості під керівництвом д. п. н., проф., члена-кореспондента НАПН України Г. Шевченко. Наукова й практична діяльність ученої присвячена розробці концепції художньо-естетичного виховання учнівської молоді. Вагоме місце в дослідженнях науково-педагогічної школи Г. Шевченко посідає вивчення впливу синтезу мистецтв на естетичну свідомість й емоційно-почуттєву сферу молодого покоління, розвитку естетичних почуттів, естетичних цінностей, естетико-екологічного мислення, естетико-екологічної культури учнівської молоді засобами мистецтва [2; 3, с. 221-229; 4].

В останні роки увага аспірантів і пошукувачів наукової школи Г. Шевченко зосереджена на питаннях, пов'язаних із духовним розвитком особистості. Ідентифікувати наукову школу Г. Шевченко допоміг і творчий доробок ученої. Це посібники й монографії: «Взаємодія мистецтв у естетичному вихованні підлітків», «Естетичне виховання в школі», «Основи світової художньої культури й мистецтвознавства», «Поетичний образ моралі в мистецтві: досвід морального виховання старшокласників» та 5 докторських і понад 60 кандидатських дисертацій, захищених під її науковим керівництвом.

Кінець ХХ століття позначений бурхливим розвитком професійної педагогіки в Україні. У м. Києві засновано Інститут педагогіки і психології професійної освіти, а це зумовило становлення професійно-педагогічних наукових шкіл і на Слобожанщині. Створення професійно-педагогічної наукової школи дослідницького типу пов'язане з іменем д. п. н., проф. В. Гриньової. Її здобутком стала розробка моделі педагогічної культури, яка містить такі структурні компоненти: цінності-мету, цінності-мотиви, цінності-знання, технологічні цінності, цінності-властивості й ціннісні відношення, а також функціональні взаємопов'язані та взаємообумовлені компоненти: пізнавальний, дидактико-професійний, виховний, комунікативний, нормативний і захисний. Вона науково обґрунтувала концепцію конструювання змісту педагогічної культури, базу для якої послугувала теорія аксіології.

Сьогодні наукова школа В. Гриньової складається з учнів та послідовників, які досліджують різні аспекти формування педагогічної культури особистості, становлення професіоналізму викладачів середніх і вищих навчальних закладів. Під її науковим керівництвом підготовлено й захищено 1 докторську та 42 кандидатські дисертації. Результати наукової діяльності ученої відображено в навчальних посібниках і монографіях «Педагогічна культура майбутнього вчителя», «Педагогічна майстерність», «Формування педагогічної культури майбутнього вчителя» тощо [3, с. 241-245].

Теорія професійної педагогіки збагатилася також досвідом д. п. н., проф., члена-кореспондента НАПН України Г. Троцько. Її особистий внесок у розвиток педагогічної

науки полягає в розробці унікальної концепції професійно орієнтованої системи підготовки студентів до виховної діяльності, у визначенні її структурних і функціональних компонентів, у запровадженні технології методичного забезпечення професійної підготовки студентства, орієнтованої на участь кожного студента в різних формах виховної діяльності.

Представники науково-педагогічної школи Г. Троцько здійснюють розробку основ теорії виховання учнівської молоді й досліджують питання підготовки вчительських кадрів до навчально-виховної роботи, різні аспекти освітньої діяльності в історичній ретроспективі. Результати наукових пошуків Г. Троцько виявлено в монографіях та колективних навчальних посібниках «Професійно-педагогічна підготовка студентів до виховної роботи в школі», «Питання теорії виховання», «Теоретичні основи виховання і навчання» тощо, а також у підготовці 1 доктора та 15 кандидатів педагогічних наук [3, с. 284-285].

Для кінця ХХ століття, як відомо, характерна посилена увага до вивчення питань економічної освіти, актуалізація економічних знань, без яких неможливо свідомо діяти в ринкових умовах, розв'язувати не лише економічні, але й соціальні, політичні питання. Розвиток наукової школи д. п. н., проф., академіка НАПН України І. Прокопенка (м. Харків) – тому підтвердження. Пріоритетною науковою проблемою для І. Прокопенка та учнів його науково-педагогічної школи постають пошуки ефективних шляхів і засобів формування соціоекономічної культури майбутніх фахівців, удосконалення економічної освіти учнівської молоді, розробка науково-методичного супроводу навчально-виховного процесу на спеціальностях економічного профілю у вищих педагогічних навчальних закладах [3, с. 246-257; 5, с. 4-11].

Результати діяльності школи І. Прокопенка реалізовані й узагальнені в 15 докторських і 22 кандидатських дисертаціях, захищених під його керівництвом. Його особистий унесок у розвиток педагогічної науки полягає в теоретичному та експериментальному обґрунтуванні концепції економічної освіти в загальноосвітніх і професійних навчальних закладах, підготовці принципово нових за змістом посібників «Економічна освіта школярів», «Сторінки історії економічної думки в Україні» і підручників «Людина у світі економіки та бізнесу. Експериментальний підручник для середньої загальноосвітньої школи», «Основи економіки. Елементарна мікроекономіка. Підручник для 10 класу загальноосвітньої школи», «Основи економіки. Елементарна макроекономіка. Підручник для 11 класу загальноосвітньої школи», які стали джерелом організації всього процесу економічної освіти. Розроблена І. Прокопенком нова технологія економічної освіти учнівської молоді здобула на конкурсі першу премію АПН України (1996 р.) [1, с. 492-494; 3, с. 248-250].

Останнє десятиліття ХХ ст. пов'язане з розвитком соціальної педагогіки як науки, із професійною підготовкою соціальних педагогів і соціальних працівників у вищій школі, що посприяло становленню в м. Луганську наукової школи д. п. н., проф. С. Харченка. До його наукових досягнень належать: розв'язання проблеми соціалізації учнівської і студентської молоді в умовах освітнього простору Східноукраїнського регіону; віднайдення шляхів взаємодії соціальних інститутів суспільства для формування здорового способу життя учнів загальноосвітніх навчальних закладів; з'ясування аспектів громадянської та гендерної соціалізації; розробка технологій соціально-педагогічної роботи з подолання різних форм соціальної дезадаптації і технологій соціально-педагогічної діяльності з дітьми групи ризику; вирішення питань соціальної опіки, захисту, допомоги, підтримки й патронату соціально незахищених категорій людей, питання професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників [2; 3, с. 204-219; 4].

Результати експериментально-педагогічних досліджень, здійснених під керівництвом С. Харченка, стали підґрунтям 8 докторських і 32 кандидатських захищених дисертацій, вони покладені в основу багатьох одноосібних і колективних монографій, підручників і навчально-методичних посібників, серед яких «Соціальна робота в Укра-

їні», «Соціально-педагогічна робота з дітьми групи ризику», «Гендерна соціалізація сучасної жіночої молоді» тощо.

Третій етап презентовано також заснуванням наукової школи з питань управління д. п. н., проф. Є. Хрикова. Уперше в історії української науки вчений розробив одну з фундаментальних педагогічних теорій – внутрішньошкільного управління з усіма її складниками: системою вихідних положень, відображених у концепції внутрішньошкільного управління; понятійним апаратом, який описує сутність внутрішньошкільного управління; закономірностями, що пояснюють стійкі зв'язки елементів внутрішньошкільного управління; принципами, правилами, вимогами, які виконують нормативну функцію; системою методів внутрішньошкільного управління, що забезпечують реалізацію цілей управління. Основою розробленої концепції внутрішньошкільного управління науковця стала категорія «створення умов», а механізмом реалізації управління – установлення управлінських відносин, спрямованих на забезпечення динамічного розвитку загальноосвітньої школи шляхом перетворення всіх її компонентів [2; 3, с. 257-266; 4].

Інтереси учнів його наукової школи фактично зосереджені на розробці концепції внутрішшкільного управління та на апробації педагогічних, кадрових, організаційних, правових, матеріально-фінансових, санітарно-гігієнічних, медичних умов, які необхідні для стабільного функціонування та динамічного розвитку школи. Результати наукових пошуків знайшли відображення в наукових працях «Внутрішкільний контроль: стан, концепція, перспективи розвитку», «Теоретичні основи внутрішшкільного управління», «Управління навчальним закладом» та у 25 кандидатських і докторських дисертаціях, захищених під його керівництвом.

Отже, аналіз наукової діяльності провідних вищих педагогічних навчальних закладів Східної України в досліджуваний період дав змогу констатувати, що розвиток науково-педагогічних шкіл вищих педагогічних навчальних закладів Східної України ХХ ст. відбувався на трьох основних етапах: I – 20-40 рр. ХХ ст. – етап зародження дидактичної та історико-педагогічної наукових шкіл на Слобожанщині; II – 50-70 рр. ХХ ст. – етап подальшого розвитку та офіційного визнання здобутків дидактичної та історико-педагогічної наукових шкіл, який позначився урізноманітненням тематики дослідницьких проблем; III – 80-90 рр. ХХ ст. – етап перетворення однорівневих наукових шкіл на багаторівневі, створення дочірніх наукових шкіл, розширення напрямів науково-педагогічних шкіл (дидактична, історико-педагогічна, соціально-педагогічна, професійно-педагогічна, управлінська школи, школа духовного розвитку й виховання особистості), змістовного збагачення поля наукових досліджень.

Представлені матеріали свідчать, що поглиблення предмету педагогічних досліджень, пошуків наукових пошуків, зростання потужного наукового потенціалу, підтримка наявних та формування нових науково-педагогічних шкіл, інтеграція наукових результатів у навчальний процес та гармонізація наукової, навчальної та методичної роботи, оновлення змісту навчання найсучаснішими фундаментальними знаннями й прикладними результатами, залучення молодих учених та обдарованих студентів до наукових шкіл характеризували розвиток науково-педагогічних шкіл вищих педагогічних навчальних закладів Східної України ХХ ст.

Подальшу роботу доречно спрямувати на дослідження генези науково-педагогічних шкіл вищих педагогічних навчальних закладів інших регіонів України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Астахова В. И. Выдающиеся педагоги высшей школы г. Харькова: биограф. словарь / В. И. Астахова, К. В. Астахова, А. О. Гайков и др. – Х. : Глобус, 1998. – 736 с.
2. Вчені ЛНУ. Довідник / [електронний ресурс]. – Режим доступу: // lib.luguniv.edu.ua / resource / bibliography / scientific_inpu / Hrikov.html.
3. Гнізділова О. А. Наукові школи вищих педагогічних навчальних закладів Східної України ХХ століття : теорія, досвід, перспективи : монографія / О. А. Гнізділова // Полтавський нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – Полтава : Вид-во ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2011. – 388 с.

4. Наукові школи Луганського національного університету імені Тараса Шевченка / [електронний ресурс]. – Режим доступу: [//www.luguniv.edu.ua/?z1=b,1826](http://www.luguniv.edu.ua/?z1=b,1826).

5. Професори Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. – Х. : Видавничий дім «Відомі імена», 2006. – 120 с.

6. Харківська науково-педагогічна школа : теоретичні здобутки та досвід (20-70-ті рр. ХХ ст.) / І. Ф. Прокопенко, Л. Д. Попова, І. Т. Сіра. – Х. : ХНПУ, 2007. – 152 с.

ЕЛЕНА ГНИЗДИЛОВА

ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ШКОЛ ВЫСШИХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ ВОСТОЧНОЙ УКРАИНЫ XX ВЕКА

Разработана периодизация становления и развития научно-педагогических школ высших педагогических учебных заведений Восточной Украины XX века.

Ключевые слова: научно-педагогическая школа, научный лидер, исследовательский коллектив, научно-исследовательская деятельность, этапы, развитие.

OLENA GNIZDILOVA

STAGES OF DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC-PEDAGOGICAL SCHOOLS OF THE HIGHER PEDAGOGICAL EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS OF EASTERN UKRAINE OF THE 20TH CENTURY

The division into periods of becoming and development of scientific-pedagogical schools of the higher pedagogical educational establishments of the Eastern Ukraine of the 20th century is developed.

Keywords: scientific and pedagogical school, scientific leader, research team, research and development, stages of development.

Одержано 18.09.2012, рекомендовано до друку 10.10.2012.